

УДК:332.025.12:504

О.Н.Боровик

ІЕПТ ім. В. Чорновола НУ «Львівська політехніка»

ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ ЕКОЛОГІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ СУБ'ЄКТІВ ПІДПРИЄМНИЦТВА

В статті розкрито основні характеристики економічного механізму охорони навколишнього природного середовища. Також розглянуто організаційно-економічну, фінансово-економічну та адміністративно-економічну складові економічного механізму.

Ключові слова:

A. Borovik

ECONOMIC MECHANISM OF ENVIRONMENTAL REGULATION OF BUSINESS ENTITIES

In the article the main features of the economic mechanism of environmental protection. It also examines the organizational, economic, financial, economic and administrative-economic elements of the economic mechanism.

Ключові слова:

О.Н.Боровик

ЭКОНОМИЧЕСКИЙ МЕХАНИЗМ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ СУБЪЕКТОВ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

В статье раскрыты основные характеристики экономического механизма охраны окружающей среды. Также рассмотрены организационно-экономическая, финансово-экономическая и административно-экономическая составляющие экономического механизма.

Ключові слова:

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Звичайна діяльність суб'єктів підприємництва в Україні досить часто реалізується всупереч вимогам екологічної безпеки та природоохоронної спрямованості. Наслідком окресленого є постійне зростання обсягів антропогенного впливу на довкілля, який своєю чергою призводить до порушення природного балансу та руйнації екосистем.

Відгродження соціально-економічних процесів від екологічної складової національного господарства, яке мало місце в Україні впродовж усіх років незалежності, показало значні хиби такої позиції. Адже, крокування економіки ресурсовитратним та екологонебезпечним шляхом мінімізувало практично усі конкурентні переваги вітчизняних товаровиробників.

Опрацювання саме українською економічною наукою питання про вплив екологічного чинника на конкурентоспроможність є вкрай нагальним, особливо, з огляду на офіційний міжнародний статус України як зони екологічного лиха, через невідповідні еколого-економічні умови функціонування національного господарства [1, с. 13].

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Свій внесок у розвиток даної тематики зробили такі вчені: А. Аксененко, Б. Буркинський, В. Міщенко, Л. Мельник, М. Хвесик, М. Чумаченко, О. Веклич [2], О. Василик, Я. Коваль та ін. Проте, питання економічного механізму екологічного регулювання розкрито недостатньо та потребує подальшого вивчення.

Цілі статті. Метою статті є розкриття сутності економічного механізму природоохоронного управління господарськими процесами, а також висвітлення його основних елементів.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Закордонна практика організаційно-економічного, адміністративного та правового регулювання підприємницької діяльності дійсно доводить істотну важливість врахування екологічної складової як однієї із визначальних. Включення екологічного чинника у систему базових регуляторів господарського середовища є не простим завданням. Пояснюється це тим, що екологічні механізми здебільшого не чинять прямого впливу на результати виробничо-господарської діяльності. Тобто суб'єкти підприємництва змушені враховувати екологічні параметри лише у випадку якщо продукт їхньої діяльності піддається екологічній експертизі чи екологічній сертифікації. У всіх інших випадках об'єктивних підстав для введення екологічної складової у господарський механізм практично немає [2, с. 75-77].

У цьому контексті на перший план виходить необхідність розроблення та впровадження дієвого економічного механізму охорони навколишнього природного середовища та регламентування процесів природокористування, основним адміністратором якого має бути держава в особі центральних і місцевих органів влади.

Економічний механізм охорони довкілля за умови його ефективного адміністрування спроможний підвищити загальний рівень екологізації національного господарства. Наслідком наведеного безперечно буде зростання показників конкурентоспроможності економіки України [3, с. 316-359].

Варто зазначити, що адміністрування економічного механізму природоохоронного спрямування є виключною компетенцією органів законодавчої та виконавчої влади. При цьому таке адміністрування реалізується у формі державного управління, яке виконує цілий ряд функцій та завдань. По суті, діяльність державних управлінських структур у сфері еколого-економічного регулювання підприємницької діяльності можна розглядати як інституційну площину економічного механізму охорони довкілля.

Висвітлюючи функції державного екологічного управління, доцільно зупинитися на характеристичі основних передумов, які визначили його необхідність, природу та спрямованість. Зауважимо, що вказані передумови знаходять своє відображення у діючих актах вітчизняного загального та профільного законодавства. До них належать:

- проголошення України соціально спрямованою державою і, як наслідок, гарантування найвищого соціального пріоритету, яким є життя та здоров'я людини;

- встановлення домінуючого права власності народу України на природні блага та природні ресурси;

- забезпечення державою права людей на здорове життя, безпечне довкілля, а також відшкодування збитків, які виникли в результаті забруднення навколишнього середовища.

Державне екологічне управління є важливим елементом загальногосподарської системи, адже забезпечує її адаптивність у контексті врахування природоохоронних параметрів у межах реалізації підприємницької діяльності.

Вітчизняний досвід управління процесами охорони навколишнього природного середовища та раціонального природокористування засвідчують те, що в Україні постійно відбувалися ті чи інші реформаторські заходи, які були покликані покращити адміністративне середовище природоохорони. Разом з тим, жодна із адміністративних реформ у сфері захисту довкілля не зарекомендувала себе виключно із позитивної сторони.

Економічний механізм екологізації підприємницької діяльності варто розглядати крім інституціональної і у функціональній площині. У цьому контексті під згаданим механізмом варто розуміти набір важелів, стимулів та інструментів, які об'єднуються спільним характером дії та функціонально організовані з метою досягнення заздалегідь визначеного результату. Складність застосування економічного механізму екологічного регулювання господарських процесів пояснюється теперішнім станом національної економічної системи, в якій вимоги екологічного та природоохоронного характеру не мають пріоритетності та першочерговості. У зв'язку із цим згадані важелі, стимули та інструменти даного механізму повинні відзначатися категоричною та імперативною дією [4, с.23].

Загалом економічний механізм природоохоронного управління господарськими процесами є доволі складним явищем, яке включає у себе низку елементів, зокрема організаційно-економічну, фінансово-економічну та адміністративно-економічну складові. Зазначені елементи практично повністю відображають усі напрямки економічного впливу на господарюючих одиниць з метою введення ними екологічних вимог у коло найбільш пріоритетних чинників і факторів виробництва.

Організаційно-економічний механізм екологізації підприємницької діяльності базується, як правило, на застосуванні методів планування та організації природоохорони, які лежать в основі використання усіх інших важелів еколого-економічного управління. Тобто, по суті, організаційно-економічна складова є вихідною у системі економічних заходів екологічного регулювання.

Планування природоохоронної діяльності проявляється здебільшого у формі встановлення нормативів плати за використання природних ресурсів і забруднення навколишнього природного середовища. Вказані нормативи, до речі, знаходять своє прикладне

впровадження у межах фінансово-економічного механізму екологічного регулювання при функціонуванні екологічного податку та зборів за спеціальне використання природних ресурсів. У цьому власне і проявляється сутність функціональної кооперації усіх складових загальноекономічного механізму екологізації виробничо-господарського середовища [5, с. 43-47].

При встановленні нормативів плати за використання ресурсів природи та забруднення довкілля варто оперувати причинно-наслідковими залежностями, які впливають із законодавчих та економічних постулатів національного природокористування і захисту природного середовища. Серед чинників, які впливають на встановлення нормативів плати за спеціальне природокористування повинні бути параметри, які характеризують економічну оцінку відповідних природних ресурсів, їхню суспільну цінність, технологічні умови видобутку чи використання, можливості для відтворення та захисту тощо. Лише при такому розрахунку у межах природоохоронного планування можна сподіватися, що встановлена плата за використання природних ресурсів буде забезпечувати її адекватність у контексті компенсації шкоди, яка завдається навколишньому середовищу при використанні природного капіталу [6, с. 161-166].

На подібних засадах повинно ґрунтуватися і встановлення нормативів плати за забруднення довкілля, яка після прийняття Податкового кодексу України застосовується у формі екологічного податку. По суті, при введенні у фіскальний механізм держави зборів за забруднення навколишнього природного середовища їхні нормативи встановлювалися здебільшого емпірично і не мали адекватних та економічно обґрунтованих підходів до обчислення і визначення.

Наступним елементом процесів планування охорони природи і, насамперед, раціонального природокористування є встановлення лімітів використання природних ресурсів. Загалом, лімітування природокористування має велике прикладне як екологічне, так і економічне значення. Екологічний сенс полягає у встановленні певних обмежень для суб'єктів господарювання щодо спеціального використання природного капіталу, що забезпечує підвищення показників ресурсовіддачі, а відтак зниження ресурсоемності виробництва.

Економічне значення проявляється у межах застосування зборів за спеціальне використання природних ресурсів. Адже, як відомо, ресурсні платежі за понадлімітне використання природного капіталу в разі перевищують збори, які справляються за спеціальне природокористування в межах ліміту.

Стосовно останньої складової підсистеми планування охорони довкілля, то варто зауважити, що нормативне та економічне регламентування відносин, які виникають у рамках процесів купівлі-продажу та оренди природних ресурсів повинно забезпечувати утвердження природного капіталу як специфічного товару. Вагомою перешкодою на шляху до оптимізації природокористування є те, що природні ресурси не розглядаються як товар. Причиною цього є відсутність розвинених ринків природних ресурсів, а наслідком – деформація ціннісних характеристик природних благ, девальвація їхньої ціни, а виходячи із цього, – економічної та суспільної корисності. За цих умов уведення в дію ефективних ринкових механізмів у сфері використання природних ресурсів матиме позитивний еколого-економічний результат, а також дозволить застосовувати прозорі механізми контролю за ощадливим і раціональним природокористуванням.

Іншою підсистемою організаційно-економічного механізму екологізації господарської діяльності є “організація охорони природи та раціонального природокористування”. Дана підсистема абсорбує у собі інструменти, які покликані забезпечити створення та введення в дію природозахисних програм і проєктів. Тим більше актуальність і важливість цієї підсистеми диктується теперішнім станом справ в екологічній сфері України, яка практично не володіє дієвими програмами захисту навколишнього природного середовища. Існуючі екологічні проєкти здебільшого не мають масштабного відображення, а давно авансовані кадастри природних ресурсів залишаються і досі на стадії розроблення.

Другою і найбільш важливою складовою загального економічного механізму екологізації господарської діяльності є фінансово-економічне забезпечення охорони довкілля та раціонального природокористування. По суті, мова іде про фінансово-економічний механізм, який містить ряд інструментів і важелів, спрямованих з однієї сторони на формування спеціальних

фондів грошових ресурсів, з іншої – на створення відповідних умов економічного характеру, які б змушували чи стимулювали суб’єктів підприємництва здійснювати екологічно орієнтовану виробничо-господарську політику [7, с. 217-223].

Характеризуючи фінансово-економічний механізм екологізації господарської поведінки суб’єктів підприємництва, потрібно зауважити, що в його структурі домінують інструменти фіскального характеру. Саме їхнє застосування є основою реалізації національної стратегії економічного регулювання екологічної сфери.

Що стосується зборів за спеціальне використання природних ресурсів, штрафів за порушення вимог природоохоронного законодавства та фінансових ресурсів, отриманих у формі відшкодування збитків завданих довкіллю, то їхнє фіскальне призначення виправдовується практикою сучасного господарювання, що базується на високому рівні антропогенного навантаження на довкілля.

Своєю чергою сутність екологічного податку є дещо складнішою. Цей платіж у більшій мірі має виконувати регулюючу функцію. Механізм справляння екологічного податку, в першу чергу, повинен забезпечувати такі фінансово-економічні умови, в яких природокористувачам вигідно було б зменшувати шкідливий вплив на довкілля, або здійснювати інвестиції для його відвернення, шляхом техніко-технологічної модернізації виробництва [8, с. 178-187].

Достатньо негативною характеристикою фінансово-економічного механізму екологізації господарської діяльності є практичний параліч такої його підсистеми як “інструменти стимулювального характеру”. Йдеться про те, що більшість важелів, дія яких повинна ґрунтуватися на необхідності фінансової зацікавленості господарюючих одиниць у реалізації власної підприємницької діяльності на засадах екологічної відповідності носить виключно декларативний характер. Вказані важелі та інструменти передбачені та законодавчо регламентовані певними правовими актами, проте на практиці майже не застосовуються.

Будь-яка галузь чи сфера національної економіки не може функціонувати без адекватних потреб фінансового забезпечення. Саме у цьому і полягає значення підсистеми “фінансування

природоохоронних заходів". Варто зауважити, що в Україні застосовується механізм диверсифікованого фінансування екологічної сфери. Серед основних джерел фінансового забезпечення природоохорони безперечно домінують приватні кошти суб'єктів господарювання, бюджетні асигнування державного та місцевих бюджетів (у тому числі фондів охорони навколишнього природного середовища), а також іноземні інвестиції [9, с. 93-95].

Третью складовою частиною діючої в Україні моделі економічного регулювання природоохоронної діяльності та природокористування є адміністративно-економічний механізм, роль якого у забезпеченні екологоорієнтованого господарювання обмежується ефективністю попередніх досліджуваних нами складових.

Адміністративно-економічні методи екологізації господарської діяльності не мають достатньо високої репутації. Разом з тим їхнє застосування є необхідною умовою створення адміністративного середовища, в якому навіть ті природокористувачі, які знехтували можливістю отримати певні переваги в результаті використання важелів еколого-економічного стимулювання, змушені були враховувати природоохоронні вимоги в межах виробничо-господарського процесу.

Висновки. Відмова від використання адміністративних інструментів є неможливою, адже чимало господарюючих одиниць свідомо уникають категоричності щодо виконання приписів природоохоронного законодавства, не зважаючи на можливість застосування певних пільгових чи інших переважних режимів. Проте, на наше переконання, питома вага адміністративно-економічного механізму у структурі процесів економічного регулювання суспільно-господарських відносин повинна зменшуватися під впливом більш ринкових систем і моделей. Пояснити цю тезу можна ще й тим, що використання адміністративно-економічного інструментарію екологізації виробничо-господарської діяльності на практиці вимагає значних фінансових ін'єкцій через необхідність залучення великого персоналу, формування різних служб тощо. З іншої сторони адміністративне регулювання будь-якої сфери може призвести до наростання корупційних проявів, що також є істотним негативом.

В цілому, економічний механізм екологізації господарської діяльності є важливою передумовою розроблення та впровадження ефективної національної екологічної політики. Сьогодні саме економічні методи є найбільш оптимальними щодо введення природоохоронних вимог у складну багатofункціональну виробничо-господарську систему держави. Однак при цьому доцільно сконцентрувати увагу на необхідності комплексного впровадження усіх складових елементів такого механізму.

Адже, досягнення ефективності однієї підсистеми за рахунок втрати результативності іншої не матиме інтегрального ефекту, а просто призведе до певних еколого-економічних диспропорцій. Наприклад, економічно не обґрунтоване природоохоронне планування може мати наслідком деформацію вартісних характеристик природних ресурсів і зростання тенденцій їхнього марнотратного використання. Натомість не виправдане підвищення вагомості інструментів стимулюючого характеру обов'язково призведе до зниження показників надходження екологічних і ресурсних платежів до бюджетів та цільових фондів. Домінування адміністративних методів відіб'ється фінансовими збитками та втратою конкурентних переваг суб'єктами господарювання – природокористувачами.

Усе це веде до думки, що економічний механізм екологізації господарської діяльності варто розглядати як органічно пов'язану сукупність інструментів, форм і методів вчинення регуляторного впливу на виробничо-господарське середовище з метою імплементації екологічного імперативу у систему його найважливіших цінностей та пріоритетів.

1. Филипів Р. С. Фінансовий механізм охорони довкілля у процесі реалізації фінансової політики держави : Автореф. дис...канд. екон. наук : 08.00.08 / Р. С. Филипів. – Львів, 2010. – 20 с.

2. Веклич О. Урахування природного капіталу як базового компонента “економічного розвитку України” / О. Веклич, Т. Яхєєва // Економіка України. – 2004. – №12. – С. 75-77.

3. Крилова Н. В. Міжнародна конкурентоспроможність національної економіки / Н. В. Крилов // Міжнародна економіка : підручник за ред. А. П. Румянцева. – К. : Знання, 2004. – С. 316-359.

4. Веклич О. О. Економічний механізм екологічного регулювання в Україні / О. О. Веклич. – К.: Укр. ін-т. досліджень навколишнього середовища і ресурсів, 2003. – 88 с.

5. Сахаєв В. Г. Економіка і організація охорони навколишнього середовища / В. Г. Сахаєв, В. Я. Шевчук. – К. : Вища шк., 1995. – 272 с.

6. Міщенко В. С. Девальвація економічних інструментів природокористування та природоохоронної діяльності / В. С. Міщенко, М. М. Паламарчук, І. М. Підкамінний // Екологія і ресурси. – 2002. – № 3. – С. 161 - 166.

7. Римар М. В. Теоретичні аспекти функціонування фінансового механізму природокористування на засадах сталого розвитку / М. В. Римар, Р. С. Филиппів // Збірник наукових праць Національного університету водного господарства та природокористування. – Рівне : НУВГП, 2007. – Вип. 13, № 1. – С. 216-223.

8. Филиппів Р. С. Шляхи удосконалення екологічного оподаткування в Україні / Р. С. Филиппів // Збірник наукових праць Національного університету водного господарства та природокористування. – Рівне : НУВГП, 2007. – Вип. 13, № 4.–С. 178-187.

9. Кашенко О. Л. Фінансові потоки природокористування / О. Л. Кашенко // Місто, регіон, держава: проблеми розподілу влади : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. – Донецьк ; Слов'яногорськ, 1997. – С. 93-95.